

Ľudská prirodzenosť a morálka: pohľad D. Huma

Etické teórie – neetická prax

Medzinárodná vedecká konferencia SFZ pri SAV

19. – 21. októbra 2022, Stará Lesná

Marina Szapuová, KFDF

Osnova

- O ľudskej prirodzenosti
- O morálke vo všeobecnosti
- O zdroji morálky
- Rozum a vášne
- O prirodzenosti morálneho citu
- Inšpiratívny Hume

Hume o ľudskej prirodzenosti

Nová „veda o človeku“

- *Neexistuje žiadna dôležitá otázka, ktorej riešenie by nebolo súčasťou vedy o človeku, ani otázka, o ktorej by sme sa mohli rozhodnúť skôr, než sa oboznámime s touto vedou. Keď tvrdíme, že sme schopní vysvetliť princípy ľudskej prirodzenosti, navrhujeme tým vlastne úplný systém vied, ktorý je postavený na tomto takmer úplne novom základe, ktorý je jediný, na ktorom môžeme pevne stáť.“ (Hume 1960 [1888], xx).*

Nová „veda o človeku“

Má byť založená na empirických princípoch

podtitul Traktátu: *Pokus o zavedenie experimentálnej metódy skúmania do morálnych otázok*

„morálne otázky“

„experimentálne metódy skúmania“

Prvky naturalizmu v Humovej morálnej filozofii

- naturalistická koncepcia ľudskej prirodzenosti ako východisko a riadiaci princíp o úvah o morálke
- odmieta aj náboženské uchopenie ľudskej prirodzenosti, kladie dôraz na prirodzené inklinácie ľudskej mysle a na pozemský ľudský život
- neponúka etickú teóriu v zmysle normatívnej etiky, ale opis toho, prečo vôbec máme nejaké morálne presvedčenia, z čoho vychádzajú a ako sa formujú
- tieto presvedčenia sú prírodnými fenoménmi a majú byť skúmané vedecky ako akékoľvek iné prírodné javy

O morálke

- Morálka sa týka ľudského konania.
- K činu nás motivujú city a vášne, ktoré môžu byť priame alebo nepriame, pokojné alebo násilné (calm and violent).
- Priame vášne ako radosť, smútok, nádej či strach, pochádzajú buď z našich prirodzených inštinktov alebo z túžby po dobre, čo možno stotožniť s radosťou, alebo zo snahy vyhnúť sa zlu, teda bolesti.
- Nepriame vášne ako pýcha, pokora, láska a nenávisť pochádzajú z kombinácií primárnych vášní s inými faktormi a rozvinú sa v ľudskom spoločenstve.
- Kľúčovú úlohu v ľudských morálnych postojoch zohráva sympatia voči iným, ktorá má povahu prirodzeného inštinktu.

O morálke

Morálne city a kvality nenachádzame mimo nás, ale máme ich hľadať vo svojom vnútri

- *(Z)oberme si nejaký čin, ktorý považujeme za nerestný: napríklad úkladnú vraždu. Preskúmame tento čin zo všetkých stránok, či na ňom nájdeme nejaký fakt alebo reálnu existenciu, ktoré by sme mohli nazvať nerestou. Nech sa naň dívame akokoľvek, vždy nájdeme len nejaké vášne, motívy, chcenie, myšlienky. Nenachádzame tam žiaden iný fakt. Nerest nám celkom unikne, pokiaľ sa sústredíme na objekt. Nikdy ju nenájdete, kým sa neobráтите do svojho vnútra a neobjavíte pocit nesúhlasu s takýmto činom.“ (Hume 1960 [1888], 468)*

O zdroji morálky

- Morálka/mravnosť je naskrze ľudská záležitosť, vyviera z ľudskej prirodzenosti a z podmienok ľudského života.
- Ako ľudia máme isté dispozície, prirodzené sklony, medzi inými pocit uznania či súhlasu alebo nesúhlasu s činmi iných ľudí, v dôsledku čoho formuje morálne predstavy (ideas).
- Taktiež sa u ľudí sformovala tendencia vytvárať malé sociálne skupiny, v rámci ktorých sa formuje ďalšia dispozícia, tzv. sympatia, aj dispozícia štedrosti, ktorá je základom rozlišovania medzi cnosťou a nerestou.
- Skutočnosť, že prirodzene schvaľujeme nejaké činy (t. j. dobre mienené) a odsudzujeme iné (zle mienené), je nevyhnutným počiatkom celej mravnosti (moral enterprise).

Prečo morálka nemôže byť odvodená z rozumu

- morálka sa spája s ľudským konaním a konanie sa spája s vôľou. A keďže rozum nikdy nemôže pôsobiť ako motivačný akt vôle, (a morálka je podstatným spôsobom prepojená s vôľovým konaním), rozum je vo sfére morálky nečinný.

„Aktívny princíp nikdy nemôže byť založený na nejakom neaktívnom, a ak rozum sám je inaktívny, musí takým ostať vo všetkých svojich formách a prejavoch, či už v oblasti prírodných alebo morálnych otázok, či sa už týka pôsobenia vonkajších telies alebo konania racionálnych bytostí“ (Hume 1960 [1888], 457).

- rozum spočíva v objavovaní pravdy alebo nepravdy, pravda alebo nepravda spočíva v súlade alebo nesúlade medzi vzťahmi medzi ideami alebo faktami (matter of facts).
- Čokoľvek, čo spadá mimo takéhoto súladu alebo nesúladu, nemôže byť pravdivé alebo nepravdivé, a nemôže byť predmetom rozumu.
- Rozum samotný nemôže vyvolať nejaký čin ani mu zabrániť tým, že ho schvaľuje alebo neschvaľuje, preto nemôže byť zdrojom morálneho dobra alebo zla, ktoré majú vplyv na konanie.

Prečo morálka nemôže byť odvodená z rozumu

- Odmietanie rozumového pôvodu morálky súvisí s jeho chápaním vzťahu medzi rozumom a vôľou

„Vo filozofii, dokonca aj v bežnom živote nie je nič obvyklejšie, ako hovoriť o konflikte medzi citom (passion) a rozumom, preferovať rozum a tvrdiť, že ľudia sú cnostní iba ak sa podriaďujú jeho diktátu. Každá racionálna bytosť, ako sa hovorí, musí regulovať svoje konanie rozumom a ak nejaký iný motív alebo princíp by mal ovplyvniť jeho správanie, má mu odolať a zosúladiť ho s vyšším princípom. Ako sa zdá, na takomto spôsobe myslenia bola založená veľká časť morálnej filozofie, či už antickej alebo modernej a nie je nič rozšírenejšie, či už v metafyzickej argumentácii alebo v bežnom myslení, než predpokladané prvenstvo rozumu v porovnaní s vášňami. Podujmem sa dokázať, že, po prvé, rozum sám nikdy nemôže byť motívom vôle a po druhé, nikdy nemôže vzdorovať vášni v smerovaní vôle“ (Hume 1960 [1888], 413)

Prečo morálka nemôže byť odvodená z rozumu

„Ak by rozum bol schopný rozlišovať medzi morálne dobrým a zlým, cnosť a nerest by mali spočívať buď vo vzťahoch medzi ideami alebo vo faktoch, ktoré sú jedinými predmetmi rozumu. Fakty sú ale nedokázateľné, nerest a cnosť teda by mali podľa takejto úvahy spočívať vo vzťahoch medzi ideami. Morálka/morálne súdy by vyžadovali dôkaz, ako viacerí filozofi tvrdili, ale nikto z nich nič také nepreukázal“ (Hume 1960 [1888], 643).

Vášne a city

Vášne a city nereferujú na žiadne objekty, nie sú reprezentáciami, nemôžu byť pravdivé alebo nepravdivé - preto ani nemôžu byť v opozícii s rozumom

- *„Keď som nahnevaný, v skutočnosti som naplnený vášňou a v tomto cite nie je o nič viac nejaký odkaz na nejaký predmet než keď som smädný, alebo chorý alebo viac ako päť stôp vysoký. Je preto nemožné, aby tento cit mohol byť v protiklade alebo v rozpore s rozumom, keďže kontradikcia spočíva v nesúlade ideí, ktoré sú považované za kópie vecí, ktoré reprezentujú“ (Hume 1960 [1888], 415).*

Rozum a vášne

- Rozum je relevantný, len pokiaľ ide o voľbu prostriedkov, ktorými dosahujeme naše ciele (ale nie pri vytyčovaní samotných cieľov).
- A keďže prostriedky volíme na základe cieľov, aj rozum musí byť podriadený citom.
- Vzhľadom na to, že rozum sám nemá silu usmerňovať vôľu, môže tak činiť len prostredníctvom nejakého citu, preto ani nemôže byť konflikt medzi rozumom a citmi, konflikt môže nastať len medzi rozličnými citmi.
- Vášne a city môžu byť v protiklade k rozumu iba vtedy, ak sú sprevádzané nejakým súdom alebo názorom, a to sa môže stať v dvoch prípadoch:
 - „Po prvé, vtedy, ak nejaký cit, napr. túžba alebo strach, radosť alebo smútok, pocit zúfalstva alebo bezpečnosti sú založené na predpoklade existencie vecí, ktoré v skutočnosti neexistujú. Po druhé, v prípade, kedy sa usilujeme pretaviť náš cit do konania a volíme pritom prostriedky, ktoré nie sú vhodné pre dosiahnutie cieľa a klameme sa v našom súde o príčine a účinku“ (Hume 1960 [1888], 416)

Rozum a vášne

- Vášne nám predkladajú ciele, o ktoré sa usilujeme, kým rozum, operujúci vo sfére faktov alebo vzťahov medzi ideami, nám ukazuje cestu k dosahovaniu týchto cieľov
- Vášne a city nemôžu byť nerozumné alebo rozumné, takými sú len naše súdy, ktoré ich sprevádzajú.
- Téza o tom, že rozum je otrokom vášní, znamená jednoduchý truizmus, že rozum vstupuje do sféry (morálneho) konania iba vtedy, keď existuje motivácia dosiahnuť nejaký cieľ.
- Argument, podľa ktorého morálka nemôže byť odvodená z rozumu, nemožno chápať v nejakom absolútnom zmysle, ako sa mu pripisuje v rámci emotivistickej, nonkognitivistickej interpretácie
- Naše konanie aj náklonnosti môžu byť ovplyvnené pravdivosťou alebo nepravdivosťou našich súdov či správnosťou (soundness) našich inferencií - sú to len naše ciele, ak ich nepovažujeme za prostriedky k dosahovaniu ďalších cieľov, ktoré nepodliehajú vplyvu rozumu.

O prirodzenosti morálneho citu

Otázka ohľadom prirodzeného pôvodu morálneho citu: odpoveď bude závisieť od toho, ako prírodu či prirodzenosť chápeme:

- ak ju chápeme ako opak zázrakov, tak rozlišovanie medzi cnosťou a nerestou je vecou prirodzeného citu
- ak ju chápeme ako opak nezvyčajnosti, že morálny sentiment je prirodzený, vyskytuje sa univerzálne, u všetkých ľudí. „*Morálny cit je tak hlboko zakorenený v ľudskej povahe a temperamente, že okrem šialenstva a choroby, sa nedajú vykoreniť, vyhubiť, zbaviť sa* (Hume 1960 [1888], 473 – 475)
- ak sa pod prirodzenosťou chápe niečo protikladné k umelému, je potrebné rozlíšiť prirodzené, a umelé, vytvorené cnosti.

Medzi tie prvé Hume radí dobrosrdečnosť, štedrosť, zhovievavosť, umiernenosť, šetrnosť, kým za umelé považuje spravodlivosť, vernosť, tie sa formujú v procesoch ľudských interakcií ako aj v procesoch interakcie ľudí so svojim prírodným alebo sociálnym prostredím.

O prirodzenosti morálneho citu

- Cnosť a nernosť nie sú vlastnosti vecí, ale sú percepciami mysle (ako farba, zvuk, teplo a chlad), sú ako sekundárne kvality.
- Sekundárne kvality sú subjektívne v tom zmysle, že neexistujú v samotnom objekte, nezávislého od subjektu, ale v subjekte, alebo sú závislé od vnímajúceho subjektu.
- Na druhej strane sekundárne kvality môžeme chápať v istom zmysle ako objektívne existujúce, ak objektivitu chápeme v zmysle intersubjektivity.
- Z takejto perspektívy by sa dalo povedať, že Hume bol etickým realistom a stál na pozícii intersubjektivismu.

K tzv. Humovmu zákonu (is – ought to problém)

V každom systéme morálky, s ktorým som sa doteraz stretol, som si všimol, že jeho autor po nejaký čas postupuje bežným spôsobom uvažovania a ustanovuje existenciu Boha, alebo robí pozorovania ľudských záležitostí, a zrazu s prekvapením zisťujem, že namiesto bežných výrokových spojok je a nie je nenachádzam žiadne vety, ktoré by neboli spojené spojkami má byť a nemá byť. Táto zmena nie je výrazná, ale má závažné dôsledky, pretože toto má byť a nemá byť vyjadrujú nejaký nový vzťah či tvrdenie, a je nevyhnutné, aby ten nový vzťah bol preskúmaný a vysvetlený, a zároveň aby bolo vysvetlené to, čo sa zdá byť nepredstaviteľné, teda ako tento nový vzťah môže byť odvodený z iných, ktoré sa od neho úplne líšia“ (Hume 1960 [1888], 469).

K tzv. Humovmu zákonu

- Nehovorí o zásadnej nemožnosti odvodenia viet o tom, čo *má byť* z viet o tom, čo *je*, ale upozorňuje na to, že takéto vety vyjadrujú odlišný vzťah, ktorý treba vysvetliť
- Tému formuluje v kontexte kritiky názorov, podľa ktorých zdroj morálky spočíva v rozume so zámerom upozorniť na chybu v usudzovaní, ktorý spočíva v odvodzovaní hodnotového súdu z deskriptívnych tvrdení (ako to robia zástancovia racionalistického a kognitivistického chápania morálky).
- Je ale otázne, či Humov argument o nemožnosti logického odvodzovania normatívnych súdov z viet opisujúcich fakty možno interpretovať v zmysle nejakej metafyzickej dištinkcie medzi faktami a hodnotami.

Hume stále inšpiratívny

- Vysvetlenie mechanizmu formovania morálnych citov, najmä empatie, na fenoméne zrkadlenia.
- Schopnosť empatie je súčasťou našej prirodzenosti, zároveň slúži ako explanačný princíp pri vysvetlení sociálnosti ľudského konania.

„Vo všeobecnosti možno poznamenať, že mysle ľudí sú zrkadlením mysle iných ľudí, nielen preto, že zrkadlia pocity iných, ale aj preto, že lúče vášní, pocitov a názorov sa často vracajú späť ako ozvena a postupne odznievajú“ (Hume 1960 [1888], 365).

- teória zrkadliacich neurónov v kognitívnej vede (90te roky min. stor.)

- Analógia medzi zvieratami a človekom, napr. v súvislosti so sympatiou voči iným vyzdvihuje

(V)o všetkých tvoroch, ktoré nekoristia iné tvory a nie sú poznačené násilnými citmi, sa objavuje pozoruhodná túžba po spoločnosti iných, ktorá tieto tvory združuje bez toho, že by mali z toho nejaké výhody“ (Hume 1960 [1888], 363).

- Inšpiratívne pre etiku zvierat

Ďakujem za pozornosť